

ӘОЖ 343.24

Б.Р. Таубаев

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының докторанты, Қазақстан, Алматы қ.

E-mail: t_bauka1114@mail.ru

Сотталғандарға заң талаптарына бағына отырып, пенитенциарлық құқықты жүйені қолданудың өзекті мәселелері

Андатпа. Мақалада Қазақстан Республикасының пенитенциарлық жүйесін реформалаудың және жеке аспектілерін түзеу мекемелерінде әлеуметтік жүйесін сынақтан өткізу мәтінінде қарастырылады.

Түйін сөздер: пенитенциарлық қауіпсіздік, қылмыстық-атқару құқығы, түзеу-тәрбиелеу жұмыстары, еңбек, сотталғандар, бас бостандығынан айыру.

Қазақстан Республикасының қылмыстық атқару жүйесінің даму тұжырымдамасын тартуға: мониторингтің тұрақтылығын және жергілікті органдарында қолданылып отырған тәсілдерінің тиімді екендігін талап етеді. Қазіргі кезде қолданылып отырған заңдар шеңберінде және елдегі пенитенциарлық органдардың жаңаруына, түзеу мекемелерінде «әлеуметтік» жүйесін енгізу үлкен зерттеуді қажет етеді. Тұжырымдаманың кейбір апробациялық жағдайларын осы бағдарламаға енгізуді ведомстволық кезең деп атауға болады.

Әлеуметтік жүйесін апробация шеңберінде жасаған бірінші қадамы: бас бостандығынан айыру орындарындағы сотталғандардың 70 %-дан астамы түзелу жолына түсуді құнытпайды, бұл дегеніміз жазаның тәрбиелік мәнін едәуір азайтады, яғни әлеуметтік пассив екенін көрсетеді.

2010 жылы әлеуметтік жүйесін енгізудің алғашқы жобасымен Қазақстанның КУИС-тің жергілікті түзету мекемелері органдарының түрмелерінде әлеуметтік жүйесі арқылы болады. [1]

Түзету мекемелерінде эксперименттің өтуі сотталғандардың пенитенциарлық мобильдігі жөніндегі сұрақтар арнайы комиссияның бақылауына: қоғамдық бірлестіктердің, діни ұйымдардың, мелекеттік органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының

өкілдері мен түзету мекемесінің тәрбиешісі, педагогі, психологы сияқты түрлі мамандары кіреді. Көрсетілген комиссиялар сотталған адамның мінез-құлқына байланысты белгілерді бағалайтын алдын ала дайындалған құралдармен қамтамасыз етіледі. Бұл белгілер бойынша: жаза өтеу орнында тәртіп сақтауды, сотталған адамның Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару заңдарының талаптарын орындауы, соның ішінде ішкі тәртіпті орындау, сол сияқты сотталған адамның психофизикалық түзелуіне талпынуы және ресоциализациялануға тиісті өзіндік іс-әрекет жасауы кешенді бағаланады. Сотталған адамның іс-әрекетіне мұндай баға беруді аттестация деп атайды. Жүргізілген аттестацияның негізінде комиссия сотталған адамға түзелу шараларын өзгертуді немесе басқа да бір шара қолдануды шешеді, мысалы: мерзімінен бұрын шартты түрде босату, өтелмей қалған жаза мерзімін жеңіл жазаға ауыстыру немесе басқа режимдегі түзету мекемесіне ауыстыру. Әлеуметтік жүйені енгізуде сотталған адам үшін оның тәртібі ақпаратты түрде жеткілікті және тәртібін бағалайтын жағдайлар айқын болуы керек. Жобалап айтқанда, кім және қандай белгілердің негізінде оның түзелуінің қорытындысын бағалайды және құқықтық статусының өзгеруі осы шешімге байланысты, сотталған адам оған қойылған талаптарға сай өз

тәртібін түзете алады, соның арқасында өзінің пенитенциарлы орнын өзгертуге үлес қосады. Аттестацияланушылардың 76%-ының түзелу жолынан түсетінін айқын белгілерін бағалауды апробирлей (сынақтан өткізу) көрсетті. Осылайша, әлеуметтік жүйесін қолданысқа енгізу өзінің көрсеткіші тиімді екенін көрсетті. [2]

Қазіргі кезде өмір бойы бас бостандығынан айырылған сотталған адамдардың жазасын өтейтін, қатаң режимдегі түзету колониясынан басқа қылмыстық атқару жүйесінің түзету мекемелерінде әлеуметтік жүйесі алғашқы жоба қорытындысы бойынша топтастырылған (түзету енгізілген) түрінде енгізілуде.

Жоғарыда көрсетілген жүйені енгізу қорытындылары (талдауы) түзеу мекемелерінің жұмыстарын позитивті динамикасы ретінде көрсетеді. Атап айтқанда, 2011 жылдың 9 айы ішінде Мордова Республикасының УФСИН түзеу мекемелерінде сотталғандардың іс-әрекеттерін бағалау комиссиясының 286 отырысы өтті, сол отырыстарда сотталғандардың 8 428 немесе соның 72,3%-ының аттестациялауға жиналған құжаттары қаралды.

Әлеуметтік жүйесін қолданудың нәтижесінде:

– сотталғандарды қатаң режим тәртібінен жай режимдегі тәртіп колониясына ауыстыру 85%-ға өсті (яғни 20-дан 37 жағдайға дейін);

– сотталғандардың жай режимдегі колониялардан жеңілдетілген жағдайларға ауыстыру 2,6-ға өсті (296-дан 771 жағдайға дейін);

– сотталғандардың мерзімінен бұрын шартты түрде босауы 19,3%-ға (545-тен 650 адамға дейін);

– сотталғандардың ішінде жаза өтеу тәртібін кәнігі бұзушы деп танылғандарды поселения колониясынан жалпы немесе қатаң режимдегі колонияларға ауыстыру 6,6%-ға төмендеді (15-тен 14 жағдайға дейін);

– сотталғандарды жай жазасын өтеу тәртібіне өткізу жағдайлары 1,7%-ға (59-дан 58 жағдайға) төмендеді.

Бірінші позитивті факторлар көзге көрініп тұр. Атап айтқанда, бүкіл қоғамды осы іске араластыру сотталған адамның жеке басын анықтау жүйесіне объективті және ашық қарауға мүмкіндік берді [3].

Сонымен қатар қылмыстық жазалау процесіне күнделікті айналыспайтын адамдардың қатысуы сотталғандардың жеке басын бағалау

жүйесіне тартылуына өзіндік кепіл бола алады. Оның сапалық жағынан өсуіне аттестацияның жиі және бірыңғай өту сапасын айтуға болады. Осындай көзқарас болған жағдайда сотталған адам өзіне тағайындалған жаза мен бірде бір қалмайды. Оның жеке басына деген қызығушылық пен қатынастың, оны бейжай қалдырмайды.

Бірақ әлеуметтік жүйені қолдану тек қана жан-жақты кешенді түрде қолданған жағдайда өз нәтижесін береді.

Біз ведомстволық кезеңде реформалануды текке еске салған жоқпыз. Ойластырылған әлеуметтік жүйесін қылмыстық және қылмыстық атқару құқық институттарының іс жүзінде пайдалану практикасын, соның ішінде түзеу мекемесінің түрін, шартты түрде босату, өтелмей қалған жазасын, жеңіл жазаға ауыстыруды түбегейлі өзгертуге, қазіргі кезде шамасы келмейді. Тек соттың құзырындағы шешімдер, тәжірибенің әрекеттеріне бағынбайды, сол себепті көріністі объективті деп атауға болмайды.

Сотталған адамның саналы түрде өзінің құқықтық статус механизмін алдағы уақытта саналы түрде өзгертпейінше әлеуметтік лифт жүйесінің принципі өз алдына іске аспайды. Өйткені жазылған талап-тәртіп ережелері бойынша төменгі сатыдан жоғарғы сатыға өту кезеңдерін сақтаған жағдайда негізгі ой қорытындыланады. Әрине, егер сотталған адам өзінің жеке басын бағалау жүйесі бойынша, жеңілдетілген жаза өтеу жағдайына ауыстырылып, өзінің әлеуметтік статусын жақсартады. Бірақ бұл қажетті жаза өтеу мерзімін, мысалы, күзетілмейтін түзету мекемесіне ауыстырылса немесе шартты түрде босатылса, бұл формальды белгілерді қажетті түрде сақтауына байланысты.

Іс жүзінде осындай жұмыстарға араласып жүрген қызметкерлер шынайы түрде жаза өтеу мерзімі бір мекемеден екінші мекемеге ауыстыруға немесе қандай да бір іс-шаралар қолдануға сотталған адамды қайта аттестациялау нәтижесінде қандай шешім қабылдануы мүмкін деген сұрақтар қояды. Егер сотталған адамдар жеңілдетілген жағдайда жазасын өтеп жатса, мұндай сотталғандарға аттестация өткізуге қандай қажеттілік бар [4].

Біздің көзқарасымыз бойынша мұндай жағдайда аттестациялау сотталған адамның мониторингін білу үшін қажет. Мысалы,

сотталған адам оған тағайындалған жаза мерзімін біле тұра мекемеде ұзақ уақыт болатынын біледі, ал аттестация сотталған адамның қаншалықты өзі таңдаған кезекті өз ісінің позитивті сызығын білуге көмектеседі. Оның жеңілдетілген жағдайға әкелген іс-әрекеті жағдайының жеңілдеуіне ғана құрал болуы мүмкін дейді. Егер жоспарлы түрде өткізілген аттестацияның қорытындысы бойынша сотталған адамға белгілі бір кезеңде жеңілдетілген жаза өтеу жағдайына немесе басқа мекемеге өтеуге мүмкіндігі болмаса, мұндай жағдайда сотталған адамның тұрақты позитивті динамикасы ескеріліп, оған қосымша жағдайын жеңілдететін ұсыныс болуы мүмкін. Түзеу мекемелерінің кейбір қызметкерлерінің, сотталған адамның жазасын өтеп жатқан жерінде, материалды-тұрмыстық жағдайларын немесе техникамен жабдықталған бөлмелерін жақсартуды ұсынатындығын атап өтуге болады. Оның ішінде теледидар көрудің басқа да бір көру кестесін жасау, MP3 плеерлер қолдану, (әлеуметтік сеттерге қосыла алмайтын) электрондық кітаптарға рұқсат ету, қабырғаға картиналар ілуге рұқсат ету (туындылар), ішінде құстары бар тор ұстауға, аквариум және тағы басқа осы сияқты жағдайлар жасау, т.б. Біздің көзқарасымыз бойынша бұл ұсыныс өте маңызды және заңнамалар мен қаржыландыруды көбейтуді талап етпейді [5].

Осы кезеңде бұл жұмыстарға сотты араластырып мәселелерді шешу әлеуметтік жүйесін қолдануды шынайы түрде жалғастыруға мүмкіндік болмаған жағдайда осы кезеңге бұл жұмыстарды сот арқылы шешуді айтуға болады. Соның ішінде, күзетілмейтін мекемелерге ауыстыруға дайын тұрған сотталған адамға қазіргі кездегі материалдық белгілер жүйесі, эксперимент көлемінде құрылған комиссиямен түзеу мекемелері мамандарының сотталғандардың мінез-құлқын бағалауы ешқандай әсер етпейді. Дәл осы мәселелерді тез арада шешу қажет.

Біздің көзқарасымыз бойынша: түзеу мекемелерін ауыстыру, шартты түрде мерзімінен бұрын бостқан кезде және өтелмей қалған жаза бөлігін жеңілдету кезінде, сот міндетті түрде түзеу мекемесі комиссиясының сотталған адамның күзетсіз жүруіне және оның түзелу деңгейі туралы пікірін, міндетті түрде ескеруі, объективті шешім шығаруға септігін тигізеді.

Әрине, мұндай шешімдерді қабылдауға соттарды тек қана заң ғана міндеттей алады. Осы жерде біз Қазақстан Республикасының және қылмыстық атқару құқықтық басқармасының заңның осы жағдайларын өзгертуі туралы заң жобасы бар екенін естеріңізге саламыз. Соның ішінде Қазақстан Республикасының Қылмыстық атқару кодексі баптарын толықтыру, шартты түрде мерзімінен бұрын босатқанда және өтелмеген жаза бөлігін жеңілдету кезінде, қылмыстық жазаны атқару шеңберінде нормативті-құқықтық реттеу, мемлекеттік саясатты дайындап, іс жүзіне асыру қызметін атқаратын атқарушы өкіметтік органдар мен белгіленген, сотталған адамның жазасын өтеу кезінде, оның мінез-құлқы жоғарыда аталған органдардың көрсеткен белгілері сәйкес келеді деп сот есептесе ғана іс жүзіне асады [6].

Мұндай әрекетке бару, біздің көзқарасымыз бойынша тиімсіз. Ұсынылып отырған іс-әрекеттер соттарды, сотталған адамдардың кейбір мінез-құлқтарын бекітетін ведомстволық нормативті актілерге жүгінуіне әкеліп соқтырады. Осыған орай, кейбір сұрақтар туындайды: бұл белгілер міндеттейтін немесе ұсынысты қажет ететін жағдайлар ма? Жазасын өтеу кезінде сотталған адамға мінез-құлық ерекшеліктерін міндетті түрде орындау үшін мінез-құлық белгілері жазылуы керек деп есептейміз. Бірақ мұндай ережелер сотталған адамның күзетілмейтін мекемелерде жүруіне дайын емес екенін көрсететін фактілер де кездеседі [7].

Сотталған адамның жазасын өтеуді қадағалайтын сот емес, тиісті органдар болғандықтан бас бостандығынан айыру мекемелерінде сотталған адамның мінез-құлқын тікелей бағалау осы органдардың міндеті болу керек. Ал сот шешім қабылдаған кезде, мысалы, шартты түрде мерзімінен бұрын бостуды қолдану негізінде, бұл жазаны қолдану тиісті межесіне жетті ме (қоғамға қажетті түрде түзелуі) және шынайылық принциптер сақтауы ма (сотталған адам тиісті деңгейде әлеуметтік әділетті жаза тағайындалғанын сезінуі), осы сияқты жағдайларды ескеруі керек. Мұндай жағдайда соттың бірінші сұрақ бойынша қорытындысы түзету шараларына тікелей қатысты адамдардың пікірлеріне негізделуі мүмкін (бірақ оған бағынбайды) деуге болады.

Әдебиеттер

- 1 Дементьев С.И. Лишение свободы: уголовно-правовые и исправительно-трудовые аспекты. – Ростов-на-Дону, 1981. – 45 с.
- 2 Дуюнов В.К. Наказание в Уголовном праве России – принуждение или кара? // Государство и право. – 1997. – № 11. – С. 61-68.
- 3 Зубков А.И. и др. Пенитенциарные учреждения в системе министерства России: история и современность. – М.: Изд-во «Наука», 1998. – 172 с.
- 4 Катаева Н.А. Социальная работа в микрорайоне с подростками склонными к правонарушениям. – Киров: «Вят-слово», 1997. – 166 с.
- 5 Максимов А. Социология преступности: Кто есть кто. – М.: ЭКСМО, 1997. – 454 с.
- 6 Пищелко А.В., Белослудцев В.И. Психолого-педагогические проблемы укрепления законности органов исполнения наказания. – Домодедово: РИПК МВД РФ, 1996. – 83 с.
- 7 Социальная работа в пенитенциарной системе // Фирсов М.В., Студёнова Е.Г. Теория социальной работы: учеб. пособие. – М.: ВЛАДОС, 2000. – С. 201-217.

References

- 1 Dementiev SI Privatio libertatis: Accedit legem et labor proventus. – Rostov-on-Don, MС-MLXXXI. – XLV.
- 2 Duyunov VK Poenam in criminaüs legis Russia – violentia vel poenam? // Rem publicam et legem. – MСMХСVII. – № XI. – S. LXI – LXVIII.
- 3 Alexander Zubkov et alia poenali institutions in Ministerio Russia: historia et recentissimum. – Moscuа: «Nauka», MСMХСVIII. – CLXXII p.
- 4 Kataev NA Socialis opus in viciniam teenagers pronus ad delinquitur. – Kirov «Vyat-Verbi», MСMХСVII. – CLXVI p.
- 5 Maksimov Sociologiae Sceleratum: Quis suus ‘Quidam. – M.: Eksmo, MСMХСVII. – CDLIV.
- 6 Pischelko VULGATE Belosludtsev VI Et de iure ipsas poenas adipiscung elit. – Moscuа: RANCENS Interior ministérium verbi, MСMХСVI – LXXXIII.
- 7 Socialis opus in carcere system // Firsov, MV, Studenova EG Theoria Social Work: A Manualis. ignoverit. – Moscuа: VLADOS, MM. – S. CCI – CCXVII.

Б.Р. Таубаев

Актуальные проблемы применения системы пенитенциарного права к осужденным, подчиняющимся требованиям закона

В данной статье рассматриваются аспекты пенитенциарной и социальной системы, реформы уголовно-исполнительной системы в Республике Казахстан.

Ключевые слова: пенитенциарная безопасность, уголовно-исполнительное право, воспитательно-исправительные работы, труд, осужденные, лишение свободы.

B.R. Taubaev

Actual problems of application of penal law, convicted under the authority of the legal requirements

This article explores the methods and the development of the penal system in Kazakhstan.

Keywords: the prison security, criminalized enforcement law, educational and correctional work, labor, convicted, custody.